

แนวคิดในพระพุทธศาสนาเพื่อแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม

Buddhist Concepts to Solve Environmental Problems

พิชญานันต์ พงษ์ไพบูลย์ Pichayanand Pongpaibool^๑

ประเวศ อินทองปาน Praves Intongpan^๒

ธเนศ ปานหัวไผ่ Tanet Panhuaphai^๓

Received: May 21, 2023

Revised: November 09, 2023

Accepted: November 26, 2023

บทความนี้เขียนขึ้นเพื่อวิเคราะห์แนวคิดในพระพุทธศาสนาเพื่อนำมาประยุกต์ใช้แก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม โดยศึกษาจากต้นปัญหาของสิ่งแวดล้อมที่ก่อกำเนิดมาจากการที่มนุษย์ใช้ชีวิตโดยไม่ได้คำนึงถึงการอยู่ร่วมกันกับสิ่งแวดล้อมแบบสังคัมบริโกคนิยมนจนทำให้มนุษย์ทำลายธรรมชาติจนเกิดวิกฤตการณ์สิ่งแวดล้อมรุนแรง อันส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตมนุษย์ ผู้เขียนได้ศึกษางานเอกสารเพื่อตอบคำถามว่าพระพุทธศาสนามีหลักคำสอนที่นำมาแก้ปัญหามลพิษสิ่งแวดล้อมได้จริงหรือไม่ เช่น กฎไตรลักษณ์ ชันธ ๕ ปฏิจสงฺกปาต อริยสัจ ๔ การศึกษาตามแนวพระพุทธศาสนาที่มีต่อมนุษย์ สัตว์ และสิ่งแวดล้อม พบว่าพระพุทธศาสนาสามารถพัฒนาจิตใจให้รักษาระบบธรรมชาติได้เพราะมีหลักธรรมต่าง ๆ ที่สอดคล้องกับหลักธรรมสากล ที่ช่วยส่งเสริมให้เกิดความเข้าใจรักษาระบบธรรมชาติอย่างเป็นรูปธรรม การพัฒนาตนให้มีจิตสำนึกแห่งความเมตตา กรุณา และความมีเหตุผล มองสรรพสิ่งในธรรมชาติอย่างเป็นองค์รวมและอิงอาศัยซึ่งกันและกัน เป็นจุดเริ่มต้นที่ดีเพื่อการปฏิบัติอย่างจริงจังในการแก้ไขและดับปัญหาต่อสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ เพื่อนำมาซึ่งการพัฒนาอย่างยั่งยืนที่เป็นรูปธรรมอย่างรวดเร็ว โดยการปลูกจิตสำนึกใหม่ว่า ไม่ว่ามนุษย์หรือสัตว์ก็ไม่ใช่มนุษย์กลางของโลก และสรรพสิ่งที่ทำให้โลกดำรงอยู่ได้คือการ

---

^๑ พิชญานันต์ พงษ์ไพบูลย์ นักศึกษาหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย Student: Doctor of Philosophy, Philosophy and Religion, Department of Philosophy and Religion, Faculty of Humanities, Kasetsart University, E-mail: pichayanand.p@ku.th

^๒ รองศาสตราจารย์ ดร. ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. Associate Professor in Department of Philosophy and Religion, Faculty of Humanities, Kasetsart University, Email: fhumpvi@ku.ac.th

^๓ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ Assistant Professor in Department of Philosophy and Religion, Faculty of Humanities, Kasetsart University, Email: E-mail: tanet.p@ku.th

เสริมสร้างคุณค่าทางคุณธรรมเพื่อตระหนักว่าในเวลานี้ทุกสิ่งทุกอย่างดำเนินไปพร้อมกันด้วยความสัมพันธ์ที่เกี่ยวเนื่องกันอย่างไม่มีการสิ้นสุด

คำสำคัญ : แนวคิด, พระพุทธศาสนา, ปัญหาสิ่งแวดล้อม

Abstract

This article aims to analyze Buddhist concepts and their application in addressing environmental issues. It explores the root causes of environmental degradation, stemming from humanity's consumerist lifestyle, which disregards coexistence with the natural environment. This mindset has led to the destruction of nature, culminating in severe environmental crises that significantly impact human life. The author has reviewed literature to investigate whether Buddhist teachings can effectively address environmental challenges. Key principles such as the Three Characteristics (Tilakkhaṇa), the Five Aggregates (Khandha), Dependent Origination (Paṭiccasamuppāda), the Four Noble Truths (Cattāri Ariyasaccāni), and Buddhist perspectives on humans, animals, and the environment are analyzed.

The findings suggest that Buddhism fosters a mindset of ecological preservation through its teachings, which align with universal principles promoting a tangible understanding of environmental conservation. Cultivating a sense of loving kindness, compassion, and rationality while viewing all elements of nature as interconnected and interdependent, serves as a robust foundation for actively addressing and resolving environmental crises. Furthermore, Buddhist concepts advocate for the development of a new consciousness that reframes humanity and animals as anthropocentric view, emphasizing instead the intrinsic value of all elements that sustain the Earth. This interconnectedness underscores the need for ethical values that recognize the interwoven relationships sustaining life on Earth, encouraging rapid and sustainable development.

Keywords: Concepts, Buddhism, Environmental Problems

๑. บทนำ

ปัจจุบัน มนุษย์ดำรงชีวิตโดยนำความต้องการของตัวเองเป็นใหญ่ คิดถึงผลประโยชน์ส่วนตนจนเห็นแก่ตนไปว่าชาติพันธุ์มนุษย์คือผู้ที่สามารถทำได้ทุกอย่าง แม้แต่การเอาชนะธรรมชาติ อันเนื่องมาจากสังคมและความเจริญทางเทคโนโลยี^๔ ทำให้มนุษย์เรียนรู้ที่จะอยู่กับวัตถุที่อำนวยความสะดวกอันเผ่าพันธุ์มนุษย์คิดสร้างขึ้นมาได้ สิ่งเหล่านี้ได้รับอิทธิพลมาจากสังคมบริโภคนิยมที่มีมุมมองที่ว่าวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสามารถตอบสนองความต้องการอันไม่มีที่สิ้นสุดของมนุษยชาติได้

ด้วยเหตุนี้ การมองธรรมชาติของผู้คนหมู่มากจึงเห็นเป็นเพียงสิ่งที่ตอบสนองความต้องการของมนุษย์เท่านั้น แต่ผลที่ตามมาจากการที่ไม่ได้เห็นคุณค่าของสิ่งมีชีวิตรอบตัว คือความหายนะทางสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติที่นับวันจะยิ่งรุนแรง และขาดความสมดุลจนส่งผลกระทบเป็นระลอกคลื่นแห่งการเปลี่ยนแปลงทางทรัพยากรสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติไปทั่วโลก และนั่นย่อมหมายถึงผลกระทบที่เกิดต่อสิ่งที่อยู่บนโลกไม่ว่าจะไม่มีชีวิต หรือมีชีวิตอันหมายรวมถึงมนุษยชาติด้วย การกระทำของมนุษย์นั้นนำมาซึ่งผลทางธรรมชาติเสียสมดุลนี้ ดังนั้นทางแก้ที่ดีและยั่งยืนที่สุดคือการมุ่งเน้นให้มนุษย์มีความตระหนักรู้ถึงความสำคัญของธรรมชาติรอบตัว และรู้การรักษาสิ่งเหล่านั้นให้อยู่กับเราไปอย่างยั่งยืน

คำถามที่ต้องการศึกษา คือ พระพุทธศาสนาจะสามารถพัฒนาจิตสำนึกของมนุษยชาติได้จริงหรือไม่ อันเนื่องมาจากพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ก่อกำเนิดจากสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ กล่าวได้ว่าหากไม่มีธรรมชาติดีไม่มีพระพุทธศาสนาที่มองทุกสิ่งเป็นองค์รวม มนุษย์ไม่ได้เป็นศูนย์กลางของจักรวาล^๕ ที่มีสิทธิ์กระทำการอันใดก็ได้ต่อสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ พระพุทธศาสนามองทุกสิ่งมีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป เมื่อสรรพสิ่งต้องอาศัยกันและกันเพื่อดำรงอยู่ การเปลี่ยนแปลงในสิ่งใดย่อมกระทบต่อองค์รวมทั้งหมด^๖ ความสัมพันธ์เช่นนี้เองที่ยังโยงต่อเนื่องไปสู่สรรพสิ่งทั่วโลก การกระทำที่ดีจากใจที่มีภาวะจิตที่รู้สำนึกในบุญคุณ ในหน้าที่ นั่นคือการเริ่มต้นที่สวयัมและก่อให้เกิดการอยู่ร่วมกันกับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติได้อย่างแท้จริง

^๔ พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตโต). ๒๕๖๕. *พุทธธรรม*. พิมพ์ครั้งที่ ๔๔. กรุงเทพฯ: สหธรรมิก.

^๕ Bhikkhu Bodhi. 1995. *The Buddha's Teachings on Social and Environmental Responsibility*. Kandy: Buddhist Publication Society.

^๖ พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๑๔. *ธรรมะกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง.

๒. การเริ่มต้นปัญหาสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติในปัจจุบัน

ไม่ว่าจะบอกได้ว่าหายนะเหล่านี้เกิดจากสิ่งอื่นใดที่ไม่ใช่มนุษย์ เริ่มต้นตั้งแต่แนวคิดยุคแรกๆ ที่มนุษย์ส่งเสียความเป็นไปในธรรมชาติดังแนวคิดในช่วงแรก ๆ ที่มนุษย์คิดว่าตนเป็นศูนย์กลาง (Anthropocentric Views)^๗ มนุษย์เป็นนาย มีสิทธิ์จะปฏิบัติอย่างไรก็ได้ต่อธรรมชาติ ธรรมชาติจะถูกกระทำอย่างไรก็ได้เพื่อให้ได้ประโยชน์ต่อมนุษย์ เมื่อนั้นธรรมชาติจึงมีคุณค่าเปรียบเสมือนธรรมชาติเป็นทาสส่วนมนุษย์เป็นนายเหนือธรรมชาติ (Man is superior than nature) ไม่ว่าจะเป็นพืชหรือสัตว์ ดังนั้น มนุษย์จึงไม่รู้สึกลึกซึ้ง ใด ๆ ในการที่จะกระทำกับธรรมชาติเฉกเช่นธรรมชาติและความเป็นธรรมชาติ คือ แม่เมด ที่จะต้องโดนกระทำอย่างสาสมจนกว่าจะคายความลับต่าง ๆ ออกมาเพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์ชนผู้คิดว่าตนเป็นศูนย์กลางของสรรพสิ่ง แนวความคิดเรื่องนี้มีวิวัฒนาการมาตั้งแต่ยุคโบราณอันมนุษย์นับถือเทพเจ้ามาเรื่อย ๆ จน มาในยุคนักเทววิทยาศาสนาคริสต์ ที่มีการเริ่มนับถือพระเจ้าองค์เดียว ที่มีความเชื่อว่าพระเจ้าสร้างธรรมชาติเพื่อมนุษย์และมนุษย์เป็นนายธรรมชาติ ดังข้อความในคัมภีร์ไบเบิล^๘ ที่ว่า

“พระเจ้าทรงตรัสว่า”ให้เราสร้างมนุษย์ตามฉายาตามอย่างของเรา ให้ครอบครองฝูงปลาในทะเล ฝูงนกในอากาศและฝูงสัตว์ให้ปกครองแผ่นดินทั่วไป และสัตว์ต่าง ๆ ที่เลื้อยคลานบนดิน” และ “พระองค์ทรงอวยพรแก่มนุษย์ ตรัสแก่เขาว่า จงมีลูกดกทวีมากขึ้น จงเต็มแผ่นดิน จงมีอำนาจเหนือแผ่นดิน จงครอบครองฝูงปลาในทะเล และฝูงนกในอากาศ กับบรรดาสัตว์เลื้อยคลานบนแผ่นดิน”^๙

ข้อความนี้แสดงว่าการเชื่อตามแนวคิดนี้ได้แสดงให้เห็นถึงข้อที่มนุษย์มีความเชื่อความเป็นเจ้าของและอยู่เหนือกฎธรรมชาติ และมีสิทธิ์อย่างชอบธรรมในการกอบโกยแสวงหาผลประโยชน์ได้อย่างเต็มที่จากธรรมชาติที่ได้รับการสร้างขึ้นเพื่อจุดประสงค์ คือ การรับใช้มนุษย์อันเป็นที่มาของการใช้อย่างเต็มที่ตามแนวคิดที่ตนศรัทธา

---

^๗ Leopold, A. 1949. *A Sand County Almanac*. Oxford: Oxford University Press.

^๘ White, L. 1967. *The Historical Roots of Our Ecological Crisis*. In Len Beabour, ed. *Western Man and Environmental Ethics*. Mass: Addison-Wesley Publishing Co.

^๙ พระคริสตธรรมคัมภีร์, ภาคพันธสัญญาเดิมฉบับ ๑๙๗๑. ๑๙๙๘. ปฐมกาล ๑: ๒๖, ๒๘ กรุงเทพฯ: สมาคมพระคริสตธรรมไทย.

๓. ปัญหาสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติกำลังวิกฤต

กล่าวโดยรวมคือ ทุกสิ่งรอบตัวมนุษย์ ในปัจจุบันมีการเสียสมดุลอันเกิดปัญหาตามมาอย่างเห็นได้ชัดตั้งแต่มีการปฏิวัติอุตสาหกรรม ในปี ค.ศ. ๑๗๗๐ เป็นต้นมา^{๑๐} การขยายตัวอย่างรวดเร็ว เพื่อตอบสนองความต้องการของประชากรทั่วโลกที่เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง ความโลภในการอยากได้สิ่งมาบำบัดทุกข์ของตน ก่อให้เกิดการทำลายล้าง กอบโกยธรรมชาติอย่างไม่หยุดยั้ง ไม่เห็นความสมดุลที่กำลังเกิดขึ้นจนเป็นที่มาของมลพิษ (Pollution) ที่ได้ก่อปัญหาร้ายแรงตามมาเนื่องจากธรรมชาติกำลังเสียสมดุล อันได้แก่ มลพิษทางอากาศ ทางน้ำ ทางดิน และทางอุณหภูมि มนุษย์มีชีวิตอยู่โดยมีสิ่งเหล่านี้เป็นปัจจัยสำคัญรอบตัว เราต้องการอากาศในการหายใจ เราต้องการน้ำในการดื่ม และใช้ในการเกษตรหรืองานด้านต่าง ๆ เราต้องการดินในการปลูกต้นไม้และอาศัยอยู่ เราต้องการอุณหภูมิที่เหมาะสมกับร่างกายในการดำรงชีวิต ไม่ต่างกับสัตว์และพืชที่อยู่ร่วมโลกเดียวกับ เราล้วนมีความต้องการในการอาศัยพึ่งพาสิ่งเหล่านี้ด้วยกันทั้งสิ้น แนวคิดที่กล่าวว่ามนุษย์เป็นจุดศูนย์กลางสามารถทำอะไรก็ได้กับสิ่งแวดล้อมธรรมชาติรอบตัวนั้น ต้องนำมาคิดทบทวนในเมื่อวิกฤตทั้งหลายเกิดขึ้นจากแนวคิดนั้น และมลพิษต่างๆ ที่นับวันยิ่งเลวร้ายขึ้น ก็ไม่มีที่ท่าว่าจะหยุด อากาศที่เต็มไปด้วยควันพิษ น้ำที่เน่าเสีย^{๑๑} ดินที่ปนเปื้อนไปด้วยสารเคมี อุณหภูมิที่ร้อนขึ้น อากาศแปรปรวน จากอุปกรณ์ต่าง ๆ ที่มนุษย์ใช้ในชีวิตประจำวัน ปัญหาสิ่งแวดล้อมเหล่านี้ได้เกิดผลกระทบต่อเนื่องต่อการดำรงชีวิตประจำวันของมนุษยชาติ ในช่วงศตวรรษที่ ๒๐ ได้มีการเรียกร้องมากขึ้นในการที่จะหันมาเปลี่ยนมุมมองว่า “ธรรมชาติเป็นศูนย์กลาง” มีการเรียกร้องให้มนุษย์หันมารักษาสภาพโลกที่กำลังอยู่ในอาการวิกฤติ ดังในบทความของ Leopold^{๑๒} เรื่อง “The Land Ethics” ที่เน้นถึงจริยธรรมซึ่งครอบคลุมทั้งมนุษย์ สังคม และสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ คือ

๑. จริยธรรมระหว่างมนุษย์ต่อมนุษย์
๒. จริยธรรมระหว่างมนุษย์ต่อสังคม
๓. จริยธรรมระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติของมนุษย์เอง ซึ่งยังไม่ได้พัฒนาและขาดหายไปหรือถูกละเลย

^{๑๐} IPCC. 2021. **Sixth Assessment Report**. Geneva: Intergovernmental Panel on Climate Change.

^{๑๑} WHO. 2018. **Air Pollution and Child Health**. Geneva: World Health Organization.

^{๑๒} Leopold, A., **The Land Ethics in a sand Almanac County**. New York: Ballantine Books. 1970. P.47.

ทัศนะ เรื่องนิเวศวิทยาเชิงลึก (Deep Ecology) ของอาร์เน แนนส์ นักปรัชญาชาวนอร์เวย์ที่มีแนวคิดที่อธิบายอย่างลึกซึ้งเกี่ยวกับธรรมชาติและจิตวิญญาณในธรรมชาติ อันมีแนวคิดที่สำคัญคือ การมองธรรมชาติไม่ได้มีไว้เพื่อมนุษย์ใช้ประโยชน์ในระยะสั้น ๆ แต่ดำรงอยู่และมีค่าในตัวเอง การมองโลกทัศน์ไม่ได้แยกส่วน ทุกสิ่งมีคุณค่าในตัวเอง ซึ่งตรงกับโลกทัศน์ที่มองแบบองค์รวม มนุษย์ไม่ควรละเมิดสิทธิ์ของสรรพสิ่ง เพราะมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ที่ดำรงอยู่ด้วยการอาศัยสิ่งหล่อเลี้ยงจากธรรมชาติ เมื่อมนุษย์สร้างมลภาวะต่อโลก ธรรมชาติ มลพิษนั้นก็ย้อนกลับมาสู่ชีวิตมนุษย์ ดังนั้นมนุษย์ควรมีจริยธรรมต่อสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ

๔. ปัญหาสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติตามมุมมองพระพุทธศาสนา

จากการกล่าวถึงหลักพุทธจริยศาสตร์ข้างต้นสามารถนำมาเปรียบเทียบกับความเป็นสากลของพระพุทธศาสนาได้ว่า หลักคำสอนของพระพุทธศาสนานั้น เป็นหลักที่ครอบคลุมทุกสิ่ง ไม่ว่าจะเป็นหลักที่ปฏิบัติของมนุษย์ต่อมนุษย์ มนุษย์ต่อสังคม และมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม หลักพุทธจริยศาสตร์หลายแนวทางที่สามารถศึกษาและนำมาเป็นแนวทางปฏิบัติ เช่น พุทธประวัติของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับธรรมชาติ^{๑๓} หลักธรรมต่างๆ ที่เน้นให้เกิดความรักและเมตตาต่อส่วนรวม โดยเริ่มจากการรักและเมตตาตนเองก่อน พัฒนาดตนเองก่อน รวมทั้งวิธีการแก้ปัญหาตามแนวพุทธศาสตร์ที่เริ่มจากการมองย้อนมาต้นเหตุของปัญหา เพื่อวิเคราะห์วิธีการแก้ไข เพื่อสังเคราะห์แนวทางการแก้ปัญหาที่นำมาซึ่งผลลัพธ์ที่ยั่งยืน

ปัญหาที่เกิดขึ้นในโลกนั้นมาจากความโลภซึ่งเป็นผลจากอิทธิพลของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมผนวกกับแนวคิดที่ตอบสนองความต้องการของมนุษย์เป็นหลัก อันเกิดการพัฒนาทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีขึ้น การศึกษาทางด้านวิทยาศาสตร์นี้หากกล่าวในมุมมองของการพัฒนานั้นเป็นสิ่งที่ดีคือการมีวิวัฒนาการทางด้านวัตถุ ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากหลาย ๆ แนวคิดและศาสนา เหล่านี้เป็นการยากที่จะนำมาสร้างพัฒนาการทางด้านจิตใจได้ ทั้ง ๆ ที่ปัญหาด้านการปฏิบัติตัวของมนุษย์อันมีผลสืบเนื่องมาจากจิตใจจึงเพิ่มมากขึ้นทุกวัน ในขณะที่พระพุทธศาสนาสอนให้คนรักสงบ บริโภคแต่พอเพียง ขจัดความโลภ ละเว้นการเบียดเบียนผู้อื่นไม่เห็นแก่ตัว และมีหลักธรรมที่นำมาปฏิบัติเพื่อสอดคล้องกับคำสอนดังกล่าวได้ ดังเช่นที่ ท่านพุทธทาส ภิกขุ^{๑๔} ที่ว่า “ทุกศาสนาต้องการหยุดความเห็นแก่ตัว เมื่อคนตกเป็นทาสของความเห็นแก่ตัว ไม่ต้องหวังว่าจะมีความสงบ พุทธศาสนิกชนที่แท้จริงต้องปฏิบัติตามคำสอนของ

^{๑๓} มหามกุฏราชวิทยาลัย. ๒๕๓๕. พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุต ๙๑ เล่ม. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย.

^{๑๔} พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๑๔. ธรรมะกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์โกมลคีมทอง

ศาสนาอย่างจริงจังและจริงใจ เมื่อนั้นเราจึงรักษาธรรมชาติไว้ได้ トラบใดที่คนยังมีความเห็นแก่ตัวอยู่ก็ไม่สามารถที่จะป้องกันการทำลายป่าที่เพิ่มขึ้นได้” พระพุทธศาสนาได้ให้ความสำคัญกับธรรมชาติอันเนื่องจากถ้าไม่มีธรรมชาติดีไม่มีพระพุทธศาสนา ดังนั้น ธรรมชาติดีก็ไม่ว่าอะไรกับหมอดำแยที่ให้งำเนตศาสนา เป็นแหล่งหลอมรวมให้พระพุทธศาสนาอุบัติขึ้นมา การมองปัญหาตามแนวพระพุทธศาสนาโดยการเริ่มหันมามองที่จุดกำเนิดของทุกข์หรือวิกฤตการณ์สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติที่เกิดขึ้นนี้ จะนำมาซึ่งการแก้ปัญหาที่ต้นเหตุได้ นั่นคือ มนุษย์ และจิตสำนึกอันก่อให้เกิดการแสดงออกทางความคิดและการกระทำของมนุษย์นั่นเอง โดยการใช้หลักคำสอนที่ได้มาจากธรรมชาติริักษาธรรมชาติ

๕. พระพุทธศาสนาเกิดจากธรรมชาติ

ความสัมพันธ์พระพุทธศาสนากับธรรมชาติสามารถศึกษาได้จากทั้งในส่วนพุทธประวัติของพระพุทธเจ้า และ หลักธรรมคำสั่งสอน พระวินัย และชาดกต่าง ๆ ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่าพระพุทธศาสนาเกิดจากธรรมชาติอย่างแท้จริง หากศึกษาจากพุทธประวัติของพระพุทธเจ้าจะพบว่า พระพุทธเจ้ามีสัมพันธอย่างใกล้ชิดกับธรรมชาติตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงวาระสุดท้ายแห่งการมีพระชนม์ชีพ พระพุทธองค์ทรงประสูติ ตรัสรู้ และปรินิพพานท่ามกลางธรรมชาติที่มีสิ่งแวดล้อมทั้งพืชและสัตว์เป็นเวลา ๔๕ พรรษา เมื่อศึกษาประวัติจากที่พระองค์เสด็จจำพรรษา ณ ป่าไม้หรือส่วนป่า หลังจากตรัสรู้แล้วใช้เวลาโปรดเวไนยสัตว์ ตามสถานที่ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติ ซึ่งเป็นสาเหตุให้เกิดมีวัดป่ามากมาย เช่น ป่าไผ่ของพระเจ้าพิมพิสารแห่งราชคฤห์ ป่าปาลิไลยก์ สวนป่ามทววัน กรุงเวสาลี เขาคิชฌกูฏ และแม้ในการดับขันธปรินิพพานทรงเลือกป่าสาละวัน เมืองกุสินารา เป็นสถานที่สุดท้าย ในการมีพระชนม์ชีพ

ในด้านหลักธรรมคำสั่งสอน พระพุทธเจ้าทรงมีเมตตาต่อสรรพสัตว์ทั้งหลาย พระองค์ตระหนักถึงการรักษาสีงแวดล้อมตามธรรมชาติ ทรงกำหนดพระวินัยสำหรับภิกษุและภิกษุณี^{๑๕} เช่น บทบัญญัติที่ทรงห้ามทั้งสิ่งสกปรกลงในแม่น้ำหรือที่สาธารณะ ห้ามพระภิกษุตัดต้นไม้ทำลายป่า ห้ามฆ่าสัตว์ ไม่เบียดเบียนสัตว์ ให้มีเมตตา กรุณาต่อสัตว์และป่าไม้ รวมทั้งชาดก^{๑๖} ที่เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม เช่น พยัคฆชาดก สุวรรณสาม หลักการเหล่านี้เป็นพื้นฐานสำคัญทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ธรรมชาติ ดังที่จะอธิบายเพิ่มเติมในปรัชญาสิ่งแวดล้อมทางพระพุทธศาสนาต่อไป

^{๑๕} มหามกุฏราชวิทยาลัย. ๒๕๓๕. พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด ๙๑ เล่ม. พระวินัย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย.

^{๑๖} มหามกุฏราชวิทยาลัย. ๒๕๓๕. พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด ๙๑ เล่ม. ชาดก. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย..

๖. ปรัชญาสิ่งแวดล้อมในพระพุทธศาสนา

หลักปรัชญาสิ่งแวดล้อมทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ ไตรลักษณ์ ชั้นที่ ๕ ปฏิจจสมุปบาท อริยสัจ ๔ หลักปรัชญาเหล่านี้แสดงความสัมพันธ์ในการหาสภาวะที่ไม่เที่ยงของธรรมชาติและมนุษย์ พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงธรรมชาติทั้งหลายมีอยู่ ๔ สภาวะคือ ปฐวีธาตุ (ธาตุดิน) อาโปธาตุ (ธาตุน้ำ) เตโชธาตุ (ธาตุไฟ) วาโยธาตุ (ธาตุลม) ธาตุเหล่านี้มีลักษณะเป็นหลักไตรลักษณ์คือ^{๑๗}

- ๑) อนิจจัง คือ ความไม่เที่ยง ทุกสิ่งมีการเปลี่ยนแปลง
- ๒) ทุกขัง คือ สภาวะกดดัน ทำให้สิ่งต่าง ๆ อยู่ในสภาวะนั้นไม่ได้ต้องเปลี่ยนแปลง
- ๓) อนัตตา คือ ความไม่มีตัวตนของมันเอง สิ่งที่เห็นเป็นภาวะชั่วคราว

พระพุทธศาสนาถือว่า ชีวิตนั้นประกอบด้วยสิ่งต่าง ๆ (ธาตุต่าง ๆ) ที่มารวมตัวกันเข้า แต่เมื่อแยกสิ่งต่าง ๆ เหล่านั้นออกไป ชีวิตก็ไม่มี และมืองค์ประกอบ ๕ อย่าง ได้แก่

- ๑) รูป ได้แก่ สสารเป็นพลังงานมาประกอบกันให้เห็นเป็นรูป
- ๒) เวทนา ได้แก่ ความรู้สึกที่เกิดจากประสาทสัมผัสทั้ง ๕ คือ หู ตา จมูก ลิ้น กาย และความรู้สึกที่เกิดขึ้นกับใจ
- ๓) สัญญา ได้แก่ การรับหรือการกำหนดรู้ลักษณะต่าง ๆ จากภายนอกซึ่งจะส่งผลให้เกิดเวทนา
- ๔) สังขาร ได้แก่ องค์ประกอบต่าง ๆ ของจิตใจ หรือสิ่งที่ก่อให้เกิดความรู้สึกนึกคิด เช่น รัก ขอบ โกรธ เกลียด
- ๕) วิญญาณ ได้แก่ การรู้แจ้งในสิ่งทั้งหลายที่ประสาทและจิตใจรับรู้

ดังนั้นจะเห็นว่า การรับรู้สิ่งภายนอกด้วยประสาทสัมผัสทั้งหลายอันก่อให้เกิดความรู้สึกภายในจากการพิจารณาว่า สิ่งนั้นดีเลวอย่างไร คือ ความอุปาทาน ความหลงมกมายของมนุษย์ ถ้าได้มีการพิจารณาตามความเป็นไปตามกฎธรรมชาติของสรรพสิ่งทั้งหลายโดยชัดเจน และนำสังเกตว่าพระพุทธศาสนาไม่ได้แยกวัตถุกับจิตใจหรือความรู้สึกออกจากกัน

ในขณะที่โลกทัศน์แบบตะวันตกแยกมนุษย์ที่มีจิตใจออกจากธรรมชาติ อันเป็นที่มาของการมองว่าธรรมชาติเป็นทางสู่จุดหมายของมนุษย์ แต่พระพุทธศาสนาถือว่า โลกเป็นเอกภาพแห่งสามัญลักษณ์ที่ทุกสิ่งทุกอย่างในโลกมนุษย์มีอยู่ร่วมกัน นั่นคือ ไตรลักษณ์ อันทุกสิ่งมีอยู่เกิดขึ้นแล้วดับ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา”^{๑๘}

^{๑๗} รศ.ดร.ประเวศ อินทองปาน . ๒๕๕๙. พระพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

^{๑๘} มหามกุฏราชวิทยาลัย. ๒๕๓๕. พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด ๙๑ เล่ม. พระสุตตันตปิฎก. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย.

เมื่อเข้าใจว่าทุกสรรพสิ่งมีการเปลี่ยนแปลง มีการเสื่อมสลายไป และมีการเกิดใหม่ หมุนเวียนเสมอ ดังเช่นพุทธปรัชญาที่อธิบายถึงกฎธรรมชาติหรือกฎของสาเหตุด้วยหลัก “ปฏิจจสมุปบาท” หรือ การเกิดขึ้นโดยอาศัยกันและกัน^{๑๙} ดังที่พระพุทธองค์ได้ทรงตรัสไว้ว่า “ตถาคตทั้งหลาย จะอุบัติหรือไม่ก็ตาม ธาตุ(หลัก) นั้น ก็ยังคงมีอยู่ เป็นธรรมิทธิ เป็นธรรมนิยาม คือ หลักที่ปปัจจยตา ตถาคตตรัสรู้ เข้าถึงหลักแล้ว จึงบอก แสดงวางเป็นแบบ ตั้งเป็นหลัก เปิดเผย แจกแจง ทำให้เข้าใจง่าย แล้วจึงตรัสว่า “จงดูสิ” “เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร ฯลฯ”^{๒๐}

“ภิกษุทั้งหลาย ตถตา (ภาวะที่เป็นอย่างนั้น) อวิตถตา (ภาวะที่ไม่คลาดเคลื่อนไปได้) นัญญตตา (วะที่ไม่เป็นอย่างอื่น) คือ หลักที่ปปัจจยตา ดังกล่าวนั้นแล เรียกว่า ปฏิจจสมุปบาท”^{๒๑}

ปฏิจจสมุปบาทถือเป็นกฎธรรมชาติในความหมายที่ว่ามิจริงแบบที่มีได้เป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นมา แม้ไม่มีมนุษย์ สิ่งที่เกิดขึ้นในโลกธรรมชาตินั้นเกิดเมื่อมีเหตุปัจจัย เปลี่ยนแปลงตลอดเวลา สิ่งต่าง ๆ ในจักรวาลนี้จึงมีผลต่อเนื่องกันจากการกระทำซึ่งกันและกัน

๗. หลักพุทธปรัชญาที่หยั่งโยงการอยู่ร่วมกันกับธรรมชาติ

ดังที่กล่าวไว้ในตอนต้นของบทความว่า เมื่อเทียบกับแนวคิดเรื่องเนื้อความในบทความเรื่อง Land Ethics ของ Leopold ดังที่กล่าวเน้นถึงจริยธรรมที่ครอบคลุมทั้งมนุษย์ สังคม และสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ เป็นจริยธรรมระหว่างมนุษย์ต่อมนุษย์ มนุษย์ต่อสังคม มนุษย์ต่อสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสคำสอนที่สำคัญที่ได้แก่ อริยสัจ ๔^{๒๒} คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และ มรรค

๑. ทุกข์ คือ ความทุกข์กายทุกข์ใจ ทุกข์ในทางพระพุทธศาสนา คือ ความทุกข์ต่อการยึดมั่นในตัวตนของเรา ยึดมั่นในความรู้สึกอยากมีอยากได้ เมื่อนำมาประยุกต์กับหลักธรรมทางสิ่งแวดล้อมที่กำลังเป็นทุกข์ เป็นสิ่งที่เราต้องรับหาทางดับทุกข์นี้อย่างรวดเร็วเพื่อประโยชน์ของมนุษย์และธรรมชาติ

^{๑๙} Bhikkhu Bodhi. (1995). *The Buddha's Teachings on Social and Environmental Responsibility*. Kandy: Buddhist Publication Society.

^{๒๐} มหามกุฏราชวิทยาลัย. ๒๕๓๕. พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด ๙๑ เล่ม. ปฏิจจสมุปบาท. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย.

^{๒๑} มหามกุฏราชวิทยาลัย. ๒๕๓๕. พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด ๙๑ เล่ม. พระสูตรต้นตปิฎก. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย.

^{๒๒} มหามกุฏราชวิทยาลัย. ๒๕๓๕. พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด ๙๑ เล่ม. พระสูตรต้นตปิฎก. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย.

๒. สมุทัย คือ สาเหตุของความทุกข์ ทุกสิ่งที่เกิดขึ้นย่อมมีเหตุปัจจัย ชาวพุทธเชื่อว่าสาเหตุของความทุกข์คือ อวิชชา คือความโง่เขลา หากดูสาเหตุแห่งความทุกข์ทางธรรมชาตินั้น มนุษย์ทำในสิ่งที่ตนยึดมั่นอันเป็นปัจจัย ว่าเราเป็นเจ้าของธรรมชาติ ธรรมชาติเป็นทาส เราเป็นนาย จึงเกิดการกระทำซ้ำเติมให้เกิดทุกข์ เพราะมนุษย์ตั้งใจจะพิชิตธรรมชาติ เพื่อเอาชนะ ไม่ได้มีหลักในการอยู่ร่วมกัน การยึดมั่นในอัตตาทำให้มนุษย์ได้รับผลกระทบจากความทุกข์นี้เช่นกัน เพราะทุกสิ่งเกี่ยวข้องต่อเนื่องกัน ดังที่ได้มีการอธิบายไว้ใน หลักปฏิจจสมุปบาท ที่เกิดขึ้นเหมือนเป็นวงกลมกระทบต่อเนื่องกัน

๓. นิโรธ คือ ความสิ้นทุกข์ การสิ้นสุดของความทุกข์ที่ได้รับการแก้ไขจากปัจจัยสาเหตุ ไม่มีการยึดมั่นในตัวตนอันไม่จริง ในด้านสิ่งแวดล้อม เมื่อมนุษย์สามารถที่จะชี้ว่าอะไรคือเหตุ ปัญหาสิ่งแวดล้อม เมื่อตระหนักรู้ในมัจฉาธิฐิของตน ก็จะนำมาสู่ความเข้าใจที่ถูกต้องว่า ไม่มีสิ่งใดอยู่นอกเหนือกฎธรรมชาติ ไม่มีใครเป็นนาย ไม่มีใครเป็นทาส มีแต่การอยู่ร่วมกัน เมื่อมนุษย์ปฏิบัติดังปฏิบัติต่อตนเอง ให้ประโยชน์ธรรมชาติดังที่ให้ประโยชน์ตนเอง ไม่แยกตนออกจากธรรมชาติ เมื่อนั้นทุกข์จากการกระทำทารุณต่อธรรมชาตีก็นั่นไปในที่สุด

๔. มรรค^{๒๓} คือ ทางกำจัดทุกข์ พระพุทธศาสนาได้เสนอหนทางการปฏิบัติให้พ้นทุกข์ไว้ดังนี้

๑. สัมมาทิฐิ คือ การมีความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับธรรมชาติและการเห็นตามความเป็นจริง ซึ่งเกี่ยวข้องกับการเข้าใจถึง ไตรลักษณ์ หรือการที่ทุกสิ่งมีความไม่เที่ยง, ทุกข์ และไม่มีตัวตน การเข้าใจถึงความจริงเหล่านี้ทำให้มนุษย์สามารถประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตได้อย่างถูกต้องและสอดคล้องกับธรรมชาติ.

๒. สัมมาสังกัปปะ คือ การมีเจตนาชอบ ในการที่มนุษย์จะต้องดำรงถึงรากเหง้าของปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในโลก โดยเข้าใจถึงสาเหตุที่แท้จริงว่าเกิดจากความโลภ, ความโกรธ, และความหลง (อวิชชา) ซึ่งทำให้เกิดความทุกข์และผลกระทบที่ส่งผลต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

๓. สัมมาวาจา คือ การพูดคำที่ดีและเหมาะสม เพื่อไม่ให้เกิดความเข้าใจผิดและไม่สนับสนุนการกระทำที่เป็นอันตรายต่อสิ่งแวดล้อม เช่น เมื่อเห็นการกระทำทารุณต่อธรรมชาติ ควรพูดคุยและส่งเสริมให้เห็นถึงความสำคัญของการรักษาความสมดุลของธรรมชาติ

๔. สัมมากัมมันตะ คือ การกระทำที่ถูกต้องตามหลักศีล เช่น การรักษาศีล ๕ และการละเว้นจากการทำลายธรรมชาติ รวมถึงการประพฤติปฏิบัติตามหลักการที่ไม่เบียดเบียนสิ่งมีชีวิตและธรรมชาติ

---

^{๒๓} มหามกุฏราชวิทยาลัย. ๒๕๓๕. พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด ๙๑ เล่ม. พระสุตตันตปิฎก. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย.

๕. สัมมาอาชีวะ คือ การประกอบอาชีพที่ถูกต้องตามหลักศีล ซึ่งหมายถึงการไม่ประกอบอาชีพที่ทำให้เกิดความเสียหายต่อคนอื่นและต่อธรรมชาติ การดำรงชีวิตตามความเป็นจริงและไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม

๖. สัมมาวายามะ คือ ความพยายามที่จะดำเนินชีวิตตามแนวทางของมรรคแปด เพื่อให้การกระทำที่ดีและเหมาะสมเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง โดยไม่ทอดทิ้งในความพยายามที่จะรักษาความสมดุลของโลกและธรรมชาติ

๗. สัมมาสติ คือ การระลึกถึงความจริงของธรรมชาติและอาการอาศัยธรรมชาติในทุกๆ ด้าน ซึ่งทำให้มนุษย์เห็นว่าธรรมชาติเป็นส่วนหนึ่งของโลกที่เราอาศัยอยู่และไม่สามารถแยกตัวออกจากกันได้ การระลึกถึงหลักนี้ทำให้มีความตั้งใจและความรับผิดชอบในการปกป้องและรักษาธรรมชาติ

๘. สัมมาสมาธิ คือ การฝึกจิตให้มั่นคงและมีปัญญาในการมองสิ่งต่าง ๆ อย่างถูกต้อง และการไม่ยึดติดกับตนเองหรือสิ่งใด ๆ ที่ก่อให้เกิดทุกข์หรือการทำลายธรรมชาติ การตั้งจิตมั่นเป็นทางมาแห่งปัญญาที่สูงขึ้น

๘. การพัฒนาความรู้รักธรรมชาติ ตามแนวพระพุทธศาสนา

เมื่อต้นเหตุของปัญหาเริ่มต้นที่ความโลภ ความละโมภ ความอยากเอาชนะ ที่เริ่มต้นมาจากจิตวิญญาน สิ่งที่เราควรแก้ไขคือจิต อันเป็นต้นเหตุของสภาวะปัญหาสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ไม่ใช้การเพิ่มเติมเทคโนโลยีมาแก้ปัญหาไปชั่วคราว แต่กลับก่อปัญหาเพิ่มมากมายภายหลัง การทำให้คนเข้าใจตนเอง เข้าใจผู้อื่น เข้าใจธรรมชาติ สิ่งสำคัญนั้นคือ จิตสำนึก ดังที่พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) ได้กล่าวไว้ในหนังสือเรื่อง หลักอารยชน ในการพัฒนาให้บุคคลมีความเป็นอารยะ^{๒๔} เพื่อมีความเป็นมนุษย์ที่ไม่ใช่เพียงสิ่งมีชีวิตแต่เป็นผู้มีปัญญาไตร่ตรองหลักในการพัฒนาจิตใจมนุษย์นั้น ได้แก่ หลักพรหมวิหาร ๔ และ หลักปฏิบัติที่มนุษย์ควรมีต่อผู้อยู่แวดล้อมได้แก่ สังคหวัตถุ ๔ คือการนำหลักพรหมวิหาร ๔ มาพัฒนาภายในจิตใจของบุคคลเพื่อให้มีเมตตา กรุณา มุทิตา และ อุเบกขา ในขณะที่เดียวกันปฏิบัติตามหลักสังคหวัตถุ ๔ ต่อผู้คนรอบตัวในสังคม หลักธรรมพรหมวิหาร ๔ เหมาะในการพัฒนาจิตสำนึกของมนุษย์อันเป็นบ่อเกิดแห่งความเมตตาต่อสรรพสัตว์ทั้งหลายรวมถึงธรรมชาติ

ความหมายของ จิตสำนึก คือ^{๒๕} เป็นสภาพที่รู้ตัวว่าคือใคร อยู่ที่ไหน ต้องการอะไร หรือกำลังรู้สึกอย่างไรต่อสิ่งใด เมื่อแสดงพฤติกรรมอะไรออกไปก็แสดงออกไปตามหลักเหตุและ

^{๒๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). 2554. **หลักอารยชน: การพัฒนาให้บุคคลมีความเป็นอารยะ**. กรุงเทพฯ: สหธรรมิก.

^{๒๕} พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตโต). ๒๕๖๕. **พุทธธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๔๔. กรุงเทพฯ: สหธรรมิก.

ผล แสดงตาม แรงผลักดันจากภายนอก สอดคล้องกับหลักแห่งความเป็นจริง (Principle of reality) จิตสำนึกเป็นระดับเหตุผลภายในใจ ที่ส่งผลต่อการแสดงออกในพฤติกรรมต่างๆ โดยเลือกแล้วว่าจะทำหรือไม่ทำอะไร เป็นการระลึกรู้ได้เกี่ยวกับตำแหน่งหน้าที่ของตัวเองในโครงสร้างสังคม ดังที่เราจะได้ยินบ่อย ๆ ว่า จิตสำนึกแห่งความเป็นครู จิตสำนึกของพลเมือง จิตสำนึกสาธารณะ จิตสำนึกของการเป็นคนดี จิตสำนึกรักษาสีเสื้อมัดมัด จิตสำนึกจึงเกี่ยวโยงกับคุณธรรม และจริยธรรมของบุคคลนั่นเอง

การพัฒนาจิตสำนึกนี้เป็นการพัฒนาองค์รวมไม่เลือกอายุ เพศ ชาติพันธุ์หรือศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ควรเริ่มตั้งแต่เยาว์วัยซึ่งเปรียบเสมือนผ้าขาว การนำคุณธรรมและจริยธรรมมาใช้ในการประพฤติปฏิบัติจะเป็นพลังสำคัญที่จะขับเคลื่อนสังคมไทยในอนาคต จิตใจมนุษย์ควรได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง^{๒๖} เพราะเมื่อใดที่มนุษย์คิดว่าตนเองฉลาดแล้ว เป็นนายทุกอย่าง ก็จะวนไปสาเหตุเดิมคือ มีมิชฌาทิฏฐิ และละเลยสิ่งที่ควรปฏิบัติต่อธรรมชาติอย่างที่เราควรเป็นในฐานะเพื่อนร่วมโลก การพัฒนาจิตสำนึกอย่างต่อเนื่องจะนำมาซึ่งการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน

๙. สรุป

เมื่อต้นเหตุของปัญหาเริ่มต้นที่ความโลภ ความละโมภ ความอยากเอาชนะ ที่มาจากจิตวิญญาณ สิ่งที่เราควรแก้ไขคือจิต อันเป็นต้นเหตุของสภาวะปัญหาสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ไม่ใช่การเพิ่มเติมเทคโนโลยีมาแก้ปัญหาไปชั่วคราว แต่กลับก่อปัญหาเพิ่มมากมายภายหลัง การทำให้คนเข้าใจตนเอง เข้าใจผู้อื่น เข้าใจธรรมชาติ สิ่งสำคัญนั้นคือการตระหนักรู้ในการรักษาธรรมชาติ

การนำหลักพระพุทธศาสนาประยุกต์ใช้ให้เกิดการพัฒนาทางด้านการดำเนินชีวิตของมนุษย์ที่จะส่งผลกระทบยาวนานอย่างมีคุณภาพต่อตนเอง สังคม และสิ่งแวดล้อม จึงควรเริ่มจากปรับกระบวนทัศน์ในความเข้าใจธรรมชาติของมนุษย์ เพราะหากยังเข้าใจตามแนวคิดเดิมที่ว่ามนุษย์เป็นศูนย์กลาง การแก้ไขปัญหาสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติมีอาจเกิดขึ้นได้ แต่ผลกระทบของธรรมชาตินั้นคงอยู่

บทความเรื่องนี้ ผู้เขียนมุ่งเน้นในการตอบคำถามที่ว่า พระพุทธศาสนาจะสามารถนำมาพัฒนาจิตสำนึกในการอยู่ร่วมกันกับธรรมชาติได้จริงหรือไม่ จากการศึกษาทั้งหลักพระพุทธศาสนาที่มีต่อมนุษย์ สัตว์ และสิ่งแวดล้อม สามารถพัฒนาจิตสำนึกได้เพราะมีหลักธรรมต่าง ๆ ที่สอดคล้องกับหลักธรรมสากล ที่ช่วยส่งเสริมให้เกิดความเข้าใจรักษาสีเสื้อมัดมัดอย่างเป็นรูปธรรม การพัฒนาตนให้มีจิตสำนึกแห่งความเมตตา กรุณา ต่อสรรพสิ่งในธรรมชาติจะเป็น

^{๒๖} UNESCO. 2019. *Educating for Sustainable Development*. Paris: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.

จุดเริ่มต้นที่ดีเพื่อการปฏิบัติอย่างจริงจังในการแก้ปัญหาให้ธรรมชาติ เพื่อนำมาซึ่งการพัฒนาอย่างยั่งยืนที่เป็นรูปธรรมอย่างรวดเร็ว โดยการปลูกจิตสำนึกใหม่ว่า ไม่ว่า มนุษย์หรือสัตว์ก็ไม่ใช่ศูนย์กลาง แต่โลกและสิ่งที่ทำให้โลกดำรงอยู่ได้คือสิ่งสำคัญที่สุดที่ต้องตระหนักในเวลานี้ ทุกสิ่งทุกอย่างดำเนินไปพร้อมกันบนโลกใบนี้ด้วยความสัมพันธ์ที่เกี่ยวเนื่องกันอย่างไม่มีที่สิ้นสุด

พระพุทธศาสนานำเสนอแนวทางที่เรียบง่าย ในการประพฤติปฏิบัติที่นำไปสู่การพัฒนาทั้งทางด้านจิตสำนึก และการแสดงออกต่อตนเอง ต่อสังคม และสิ่งแวดล้อม ซึ่งหลักดังกล่าวนี้ สามารถนำไปปฏิบัติได้ในผู้นับถือทุกศาสนา เพราะเป็นหลักสากลที่มุ่งเน้นถึงสัจธรรมความเป็นไป มีความมียู่ ความเปลี่ยนแปลงของทุกสิ่งตามธรรมชาติ การพัฒนาจิตสำนึกนี้ เป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่ง เนื่องจากหากไม่มีการส่งเสริมปรับกระบวนทัศน์ให้เห็นถึงความเป็นจริงของสภาพแวดล้อมที่เกิดขึ้นในโลกปัจจุบันนี้ ในอนาคต ไม่ว่าผู้ใดก็ตามที่มีสำนึกในธรรมชาติหรือไม่ก็ตาม ย่อมได้รับผลกระทบจากธรรมชาติที่เราอาศัยอยู่ร่วมกันบนโลกใบนี้ทั้งสิ้น

บรรณานุกรม

ประเวศ อินทองปาน. ๒๕๕๙. **พระพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

พระคริสตธรรมคัมภีร์, **ภาคพันธสัญญาเดิมฉบับ ๑๙๗๑**. ๑๙๙๘. กรุงเทพฯ สมาคมพระคริสตธรรมไทย.

พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตโต). ๒๕๖๕. **พุทธธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๔๔. กรุงเทพฯ: สหธรรมิก.

พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๑๔. **ธรรมะกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง

มหามกุฏราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด ๙๑ เล่ม**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย. ๒๕๓๕.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). ๒๕๕๔. **หลักอารยชน: การพัฒนาให้บุคคลมีความเป็นอารยชน**. กรุงเทพฯ: สหธรรมิก.

Bhikkhu Bodhi. 1995. **The Buddha's Teachings on Social and Environmental Responsibility**. Kandy: Buddhist Publication Society.

IPCC. 2021. **Sixth Assessment Report**. Geneva: Intergovernmental Panel on Climate Change.

Leopold, A., 1970. **The Land Ethics in a sand Almanac County.** New York: Ballantine Books.

Leopold, A. 1949. **A Sand County Almanac.** Oxford: Oxford University Press.

UNESCO. 2019. **Educating for Sustainable Development.** Paris: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.

White, L. 1967. **The Historical Roots of Our Ecological Crisis.** In Len Beabour, ed. **Western Man and Environmental Ethics.** Mass: Addison-Wesley Publishing Co.

WHO. 2018. **Air Pollution and Child Health.** Geneva: World Health Organization.

